

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN OLUŞUM SÜRECİNDE OSMANLI DIŞI UNSURLARIN ETKİSİ; RUSYA ÖRNEĞİ*

Mehmet Alpaslan EŞKİ[†]

Öz

Toplumların milletleşme süreçleri, o toplumun aynı ülkü çevresinde toplanabilme yetenekleriyle doğru orantılıdır. Kadim milletler içerisinde yer alan Türk Milleti de tarihsel süreç içerisinde birlik ve beraberliğin gereği olan ortak payda çevresinde toplanabilme yeteneğine sahip bir millet olduğu herkes tarafından bilenen bir olgudur. Fakat millet ve milliyetçilik düşüncesinin sistematik bir hale gelebilmesi için toplumun ideologlara ihtiyacı vardır. Bu ideologlar da o toplumların ihtiyaçlarını bilme ve toplumsal sorunlara çözüm üretebilme yetenekleri nispetinde toplumları yönlendirebilmektedirler. Türk Milliyetçiliğinin de sistematik bir şekil almasında çalışmamızın konusu olan Rusya'dan Türkçü aydınların Türk Milliyetçiliği düşüncesinin oluşumunda ne gibi katkı ve etki yaptığı anlatılmaya çalışılmıştır. Millet ve milliyetçilik kavramlarının gelişimi üzerinde Fransız İhtilali'nin yanı sıra dünya çapında yaşanan savaşlar ve bunalımların etkisinin büyük ölçüde bulunduğu yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren ulus kavramıyla birlikte ulus devlet düşüncesinin zirve yaptığı buna paralel olarak da çok uluslu imparatorlukların yeşeren bu düşünce sayesinde varlıklarını koruyamayıp parçalanma sürecine girdikleri görülmektedir. İşte bu manada hem etnik hem de dini bakımdan farklı unsurları içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu da değişen ve küresel çapta yankı uyandıran konjonktürle karşı karşıya kalarak yıkılmayı engelleyici çözümler üretmeye çalışmış fakat yaşanan gelişmeler sonucu bu çözüm yollarının netice vermediği görülmüştür. Osmanlılık ve İslamcılık olarak nitelendirilen bu çözüm yolları daha sonra Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na göç ederek mevcut siyasi, sosyal ve ideolojik havayı değiştirecek olan aydınlar sayesinde yerini Türk Milliyetçiliğine bırakmıştır. Fakat bu durum Osmanlılık ve İslamcılığın işlerliğini tamamen yitirmeyerek mevcut siyasi ve kültürel ortam neticesinde varlığını Türkçülük içerisinde devam ettirmiş olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, Türk Milliyetçiliği ideolojisinin tarihsel süreç içerisinde geçir-miş olduğu aşamaları ve bu aşamaların oluşumunda etkili olan Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade gibi Türkçü aydınların Rusya'dan Osmanlı topraklarına gelerek başlatmış oldukları Türk Milliyetçiliği akımının

* Mehmet Alpaslan EŞki, Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Sürecinde Osmanlı Dışı Unsurların Etkisi; Rusya Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Gaziantep, ss, 237, Mayıs, 2016. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezinden özetlenmiştir.)

[†] Bilim Uzmanı, Gaziantep Üniversitesi, alptigin122@gmail.com

oluşumu süreci içerisinde bu aydınların ne gibi katkıda buldukları ve nasıl etki ettikleri incelenmiştir. Farklı dönemlerde ve farklı zamanlarda Türkçülük, Turancılık, Pantürkizm gibi düşüncelerin ortaya atıldığı fakat ismini zikretmiş olduğumuz aydınların siyasi ve coğrafi bir birlikten ziyade kültürel ve dil alanında bir Türkçülük akımı başlattıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Türkçülük, Türk Milliyetçiliği, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade.

THE EFFECT OF NON-OTTOMAN ELEMENTS IN THE FORMATION PROCESS OF TURKISH NATIONALISM

Abstract

The nationalisation processes of societies are in direct proportion with the ability of gathering around the same ideal. It is a widely known fact that Turkish Nation, among the deeply-rooted nations, is a nation who has the ability to find the lowest common ground required by unity and solidarity in the historical process. However, in order to systematize the idea of nation and nationalism, the society needs ideologists. These ideologists are able to direct the societies within their capability to know the necessities of that nation and create a solution to social problems. It's aimed to state what sort of contribution and effect the Turkish intellectuals from Russia provided in shaping the Turkish Nationalism systematically, which is the topic of our study. It is an undeniable fact that worldwide experienced wars and crisis as well as French Revolution have an enormous influence on the development of nation and nationalism concepts. Thus, since the beginning of the 19th century, the nation concept as well as nation state ideas hit the top, and concordantly, it's seen that empires could not continue their existence and entered disintegration process due to this blooming idea. In this respect, Ottoman Empire that contained different units within itself in both ethnic and religious sense was confronted with that changing conjuncture creating reactions globally, and tried to find solutions to prevent collapse, yet it was seen that those way outs didn't come up with a result because of the emerging developments. Defined as Ottomanism and Pan-Islamism, those way outs gave place to Turkish Nationalism thanks to the intellectuals having migrated from Russia to Ottoman Empire and changed existing political social and ideological atmosphere. Nonetheless, it's seen that Ottomanism and Pan-Islamism did not lose their function completely but maintain their existence within Turkism due to the political and cultural environment. In this study, the stages Turkish Nationalism passed through in historical process and – what sort of contribution and effect the intellectuals like Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, and Mehmet Emin Resulzade, who had contribution in the development of

those stages, provided to the formation process of Turkish Nationalism movement – were observed. It's seen that at different periods and times, the ideas like Turkism, Pan-Turanism and Pan-Turkism were put forward, yet the above-mentioned intellectuals initiated a Turkist movement in cultural and language areas rather than political and geographical unity.

Keywords: Nationalism, Turkism, Turkish Nationalism, Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade.

Giriş

Milliyetçiliğin, toplumların içerisinde yetişmiş aydınlar ve fikir adamlarının öne sürmüş olduğu yol haritaları ve ortaya koymuş oldukları düşünsel izler sayesinde olgunlaşıp toplumun değişik kesimleri tarafından irdelenen ve belli bir süre sonra ya kabullenilip uygulanan veya kabullenilmeyip dışlanan bir unsur olduğu karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Türk Milleti'nin milliyetçiliğe bakış açısı on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda farklılık göstermeye başladığı bilhassa Fransız İhtilali'nden sonra daha sistematik bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Çalışmamızın konusu gereği Türk Milliyetçiliğini oluşturan unsurlar içerisinde hem dönemin şartlarını hem geliştirilen fikir akımlarını ele almaya çalıştık. Rusya örneği üzerinden yola çıktığımızda Türkler ile meskûn olan coğrafyaların yönetimi on sekizinci yüzyıldan itibaren Rusların eline geçmesine paralel olarak bölgedeki Türk Milliyetçiliğinin temelleri atılmaya başlanmışsa da teşkilatlı bir yapıdan uzak olunması neticesinde girişimlerin başarısız olduğu görülmektedir.

Fakat on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru hem Fransız İhtilali'nin etkisi hem de Yusuf Akçura, İsmail Gaspiralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Resulzade gibi Türk aydınlarının fikri ve siyasi sahadaki çalışmaları neticesinde sistematik bir hale gelen Türk Milliyetçiliği bu dönemde önemli bir ivme kazanmış olup etkileri günümüzde de devam etmektedir. Şimdi bu konuların açıklamasını yapmaya ve konumuz gereği Türk Milliyetçiliğinin oluşumu sürecinde ne gibi faktörlerin etkili olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

1. Rusya ve Türk Milliyetçiliğine Etkisi

Türklerin Anayurdu ve yayılış noktası olan Orta Asya, Türklüğü, on altıncı yüzyıldan itibaren bağımsızlığını yitirmeye başlamış ve Orta Asya, bölgeye sınırları olan Rus Çarlığı ve Çin İmparatorluğu'nun yayılma sahası

olarak görülmüştür. Neticede, yirminci yüzyıla gelindiğinde Batı Türkistan[†] Ruslar, Doğu Türkistan ise Çinliler tarafından işgal edilmiştir. Ayrıca Avrupa'da da Osmanlı İmparatorluğu gerilemeye başlamış ve yirminci yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu birçok bölge İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından işgal edilmiştir. Bu gerilemiş karşısında on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türk dünyasında Avrupa ve Rus sömürgeciliğine karşı tepki oluşturmuştur (Köseoğlu, 2003: 221).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde Sibirya, Kafkasya ve Orta Asya'da Türklerin yaşadığı topraklar, büyük oranda Rus Çarlığı'nın hâkimiyeti altına girmiştir. İşgal ettikleri Türk topraklarında Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikası izleyen Ruslara karşı Türk aydınlarının bir kısmı arasında İslam ve Türk benliği ve düşüncesi çerçevesinde tepki doğmuştur. Jacob Landau, din ve milliyet bilincinin, Rusya Türklüğü'nün birleşme ve ortak hareket etmesinde önemli faktörler olduğu düşüncesindedir (Landau, 1999: 18).

Diğer yandan Ruslar Türkistan Coğrafyasını işgale devam ettiği süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu ile Türkistan'da bulunan Hanlıklar arasında fiili bir bağlılık tesis edilmemiş olmakla birlikte kısıtlı çerçevede coğrafya halkı Osmanlı İmparatorluğu'nu İslam Dünyasının koruyucusu ve lideri olarak görmekteydiler (Eşki, 2016: 24.). Saray, bu durumu şöyle izah etmektedir: "Türkistan Hanlıkları sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğu ile irtibat halinde bulunarak bağlılıklarını bildirmişlerdir. Hatta bazı durumlarda yapılan işlemlerin veyahut uygulanan yönetimlerin meşruiyetini sağlamak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan icazet alma gereği dahi duymuşlardır" (Saray, 2011: 49).

Türkistan bölgesinde, XVI. yüzyılda başlayıp yirminci yüzyıla kadar devam eden Rus yayılması ve Rusların hâkimiyeti altına aldıkları bölgelerde yaşayan Türklere kötü muamelede bulunmaları Türklere Ruslara karşı büyük tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal yapı ve zihniyetteki değişme doğal olarak siyasi alanda da etkisini göstermiş, modern toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeni siyasi kurumlar ve

[†] EŞKİ, Mehmet Alpaslan, Türk Milliyetçiliği'nin Oluşum Sürecinde Osmanlı Dışı Unsurların Etkisi; Rusya Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Gaziantep Mayıs- 2016. Batı Türkistan: Bugün ki Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan gibi devletlerin meydana getirdiği coğrafyaya verilen genel bir isimdir.

ideolojik yaklaşımlar gelişmeye (Şahin, 2007: 3) başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde önemli fikir adamları yetiştiren Türk toplumu çeşitli aydınların gerçekleştirmiş olduğu reform hareketleri ile de karşımıza çıkmaktadır.

Büyük oranda İsmail Gaspıralı öncülüğünde gerçekleştirilen eğitim reformları sayesinde bilinçlenen Kırım Türkleri, örgütlenmeye başlamışlar ve 1909 da "*Vatan*" adlı siyasi bir yer altı örgütü kurmuşlardır (Hostler, 1976: 105). Kısa zamanda örgüt ağını genişletmiş ve bütün Kırım'da faal hale gelmiştir. Nihai amacını bağımsızlık olarak belirleyen örgüt, bu amacına 1917 Rus İhtilali ile ulaşacak ve 26 Aralık 1917'de bağımsızlığını ilan edecektir. Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmesi İstanbul'da büyük yankı uyandırmış ve basın bu konuyu gündemde tutmaya çalışmıştır (Hostler, 1976: 106). Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'nın çabaları sonucu Ukrayna'nın işgalinden kurtulan Kırım Türkleri, Birinci Dünya Savaşı'nın Almanya ve Osmanlı aleyhine bitmesi sonucu Rus işgalinden kurtulamayarak 1918'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) hâkimiyetine girmiştir (Hostler, 1976: 110).

Türkistan bölgesinde, XVI. yüzyılda başlayıp yirminci yüzyıla kadar devam eden Rus yayılması ve Rusların hâkimiyeti altına aldıkları bölgelerde yaşayan Türklere kötü muamelede bulunmaları Türklere Ruslara karşı büyük tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumsal yapı ve zihniyetteki değişme doğal olarak siyasi alanda da etkisini göstermiş, modern toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yeni siyasi kurumlar ve ideolojik yaklaşımlar gelişmeye (Öğün, 2000; Şahin, 2007: 3) başlamıştır. Modernleşme ile ortaya çıkan kurumsal ihtiyaçlara genel itibariyle milliyetçi prensipler doğrultusunda çözüm üretildiği söylenebilir Bu arada yaşanan hızlı değişim karşısında, mevcut siyasi ve idari yapılanma da yetersiz kalmaya başlamış, yeni oluşan toplumsal yapı, iyi organize olmuş, otoritesi tartışılmayan merkezi bir hükümeti de (Hekimoğlu, 1989: 133-137; Şahin, 2007: 3) gerektirmiştir. Uzun bir süre Türkler'in Ruslaştırılmaya çalışılması ve din değiştirmeleri için zorlanmaları, Türklerin milli kimliklerine daha fazla sahip çıkmalarına neden olmuş, tüm baskılara rağmen Türk varlığı bu bölgelerde devam etmiştir. Toplumsal ve siyasi yapılanma ulus esaslı olarak oluşurken bütünleşmenin sağlanması noktasında milliyetçiliğin, siyasal örgüt ve usullerin kurumsallaşmasında da milliyetçilik ve demokrasinin devreye girmesiyle nihai sistem olarak ulus-devlet modeli ortaya (Coşkun, 1997: 175; Giddens ve Pierson, 2001: 83; Şahin, 2007: 4) çıkmıştır. Nitekim 1991'de SSCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri,

Türklerin kimliklerini koruduklarının en büyük örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Duran, 2011: 27).

2. Türk Milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Akisleri

Osmanlı İmparatorluğu'na baktığımızda Türk Milliyetçiliğini alevlendiren unsurların başında bilhassa Balkan Savaşları sonrasında bölge topraklarının büyük bir bölümünün elden çıkması sonrası yaşanan hadiseler gelmektedir. Bu durum doğal olarak da Türk Milliyetçiliğinin bir süre sonra siyasi alana da kaymasına sebebiyet vermiştir (Macfie, 1908-1923, London, Longman, 1998, 85-87; Duran, 2011: 28). Balkan Savaşları sonrasında Hıristiyan tebaanın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopması, İmparatorluğu büyük oranda Müslümanların yaşadığı bir ülke haline getirmiş ve Osmanlılık siyasetini gözden düşürmüştür (Karakas, 2000: 134). Hıristiyanların Osmanlı'dan kopması ve Balkan toplumlarında milliyetçiliğin siyasi alanda etkin olması Rus Çarlığının büyük desteği sayesinde olmuştur. Rus Çarlığı Panslavizm'i yaymak amacıyla Osmanlı İmparatorluğu içindeki Ortodoks muhalefeti teşvik etmiştir (Karpas, 2004: 28).

Ayrıca Balkan toplumlarından olan Müslüman Arnavutların da bağımsızlık elde etmesi, İslamcılık siyasetinin de çok başarılı olamayacağını göstermiş ve neticede Türkçülük Balkan Savaşlarından sonra tek çıkar yol olarak kabul edilmiştir. (Akin, 2002: 13). Nitekim 1913'ten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de resmi politikası Türkçülük olmuştur (Davison, 1981: 28). Çünkü Hans Kohn'a göre; "Türk milliyetçiliği Panslavizm'e bir tepki olarak doğmuştur." (Oba, 1995: 49; Kohn, 1963: 204). Fakat bu yaklaşım pekte kabul edilebilir bir yaklaşım olmamakla birlikte ortada olan bir etki tepki unsurunun bulunuşu göz ardı edilemez. Bir bakıma Türkçülük-Türk Milliyetçiliği alevini yakan bir yaklaşımdır demek yanlış gözüküyor. Diğer yandan Rusya'nın yürütmüş olduğu ayrılıkçı faaliyetler neticesinde Osmanlı tebaası olan Hıristiyan azınlıklar teker teker bağımsızlıklarını kazanmaya başlamıştır. Özellikle yoğun olarak Müslüman-Türk nüfusun yaşadığı Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve sonrasında Bulgaristan'dan İstanbul ve Anadolu'ya göçlerin yaşanması Türklerde Balkan milletlerine karşı bir tepki doğurmuştur. Yunan, Sırp ve Bulgar ayaklanmaları sırasında Türklerin kötü muamelelere maruz kalmaları bu tepkilerin nedenlerinden bir diğeri olmuştur (Karpas, 2004: 55). Rus Çarlığının ve Avrupalı büyük devletlerin çabaları sonucu Balkanlarda güçlenen milliyetçi akım, Osmanlı

yani Müslüman-Türk karşıtlığı/düşmanlığı üzerine kurulmuştur[§]. Rusya bu tip yıkıcı faaliyetlerde bulunurken Türk milliyetçiliği yükselişe geçmiş bulunmaktadır. Diğer yandan ise Avrupa'da Osmanlı Devleti üzerinde Rusya'dan farklı bir politika üretmiyordu.

3. Osmanlı Dışı Türk Unsurların Milliyetçiliğe Etkisi

Dünya çapında yaşanan köklü güç değişiklikleri ve dengenin (Müslim-gayr-ı Müslim) yeniden oluşabilmesi için başta Zeki Velidi Togan, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı gibi Türk Aydınları Rus baskısından kaçarak Osmanlı Devleti'ne gelerek gazete ve dergiler ile Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu aydınlatma faaliyetlerine başlamışlardır. XX. yüzyılın başlarında Rusya'da Türkler arasında İsmail Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik" şiarının yayılmasına yardım edebilen 25 gazete ve dergi vardı. Diğer taraftan, Türkler 5 dini, 48 hayır ve 34 tahsil derneğine de sahip idiler. Kazanlılar ve Azerbaycanlılar başta olmak üzere Rusya Türkleri arasında İktisadî inkişaf neticesinde zenginler meydana gelmekteydi ve burjuvazi sınıf olarak şekillenmekteydi. İsmail Gaspıralı'nın yolunda tüm varlığı ile çalıştığı Usul-i Cedid harekâtı da Türk ve İslâm âleminde geniş yayılmıştı. Dinde ıslahatın gerekliliğini müdafaa eden Cemaleddin Efgani, Şehabeddin Mercani, Muhammed Abduh, Şeyh Ahmet Setyani ve diğerleri-nin görüşleri müterakki bir dini zümre de şekillenmişti. Rusya Türkleri arasında mühim nüfuz sahibi olan bu müterakki ulema sınıfı İslam'ın hurafeden halas edilmesi ve modernleşmesi yolunda mücadeleye girişmişler idi. *"Balkan milliyetçiliğinin ve diğer milliyetçi hareketlerin doğuşunu hazırlayan en önemli unsurun Rusya Türkleri ara-sında doğmuştur."* Kengerli, 2008: 70).

Bu bilgiler ışığında anlaşılacağı gibi aşağı yukarı ortak ilmi kanaate göre şuurlu Türkçülük ilk defa Rusya esaretinde yaşayan Türkler, özellikle Kazan ve Azerbaycan Türkleri arasında yayılmış sonra XIX. Yüzyılın sonu. Yüzyılın başlarında Çarlık Rusyası'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na

[§] "1878'den sonra Balkanlar'da, tümü bölgenin tarihini yeni bir radikal yoruma tabi kılan büyük bir ulusçu yazın akımı gelişti. Yeni ulus-devletlerin hepsinin iddiası, aslında çok eski çağlardan beri var oldukları, fakat bu durumlara yaraşır haklarının ancak şimdi verildiği; daha önce tanınmamış olmalarının nedeninin, Balkan anlayışında "Müslümanlar" ile aynı anlama gelen Türklerin yüzyıllar boyu uyguladıkları baskı ve zulüm olduğu; Osmanlı öncesi geçmişlerinin şan, şeref ve şöhretle dolu olduğu ve aslında kendilerinin Berlin Anlaşmasıyla verilen topraklardan daha fazlası üzerinde ta-rihsel hak sahibi oldukları iddialarıydı." H.Karpat, Osmanlı Mirası., s.12.

gelmeye başlayan Türkçü liderlerin tesiri altında Türkiye’de de teşekkül etmiştir. Rusya’daki Türkçülük hareketi aslında Rusçuluk ve Farsçılığa, özelliklede Panславизм’e karşı kendini müdafaa hareketi olarak oluşmuştur. Rusya esiri Türkler arasında çıkan Türkçü liderler yüksek tahsil almış, hatta Avrupa’da yüksek tahsil görmüş, Rus ve dünya Türkoloji ilminin başlarına derinden aşına olan, Çar Rusya’sındaki inkılabı demokratikleşme süreçlerine rağbet besleyen Avrupa’yı ve Şark’ı aynı seviyede tanıyan şahsiyetlerdi. İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, sadece Rusya esiri Türkler arasında değil Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türkçülüğün, milliyetçilik düşüncesinin teşekkülünde de ciddi rol oynamışlardı (Kengerli, 2008: 76). Bu aydınlar milliyetçiliği ekonomik, kültürel ve bilhassa dil alanında savundukları görülmektedir. Osmanlılaşmaya eğilim, Rusya destekli Panславизм’in karşısında Kırımlı bir Tatar yazar olan İsmail Gaspıralı’nın Pantürkizm diye adlandırılan Türk halklarının birliği fikriyle desteklendi. Bal-kanlardan Çin’e kadar bütün Türklerin anladığı ortak bir dil, bu amaca ulaşmanın ilk şartıydı ve İsmail Bey gazetesi *Tercüman*’da bu tip bir ortak şive geliştirdi. Her ne kadar sade bir söz dizimi kullanılarak ve fazla yabancı kelimelerden arındırılarak yazılsa da, Osmanlıca yani İstanbul Türkçesi temel olarak alınmıştı. *Tercüman* dışında ortak lehçe, Rusya’daki çağdaş veya *Cedidci* Müslüman okullarının müfredatlarında da desteklenmiştir (Swietochowski, 1991: 178).

Dil üzerindeki tartışma 1905 İhtilaliyle beraber yeni ve daha da artmış bir önem kazandı. Devlet kontrolünün zayıflaması, Azerbaycanlı aydınların uzun süredir baskı altında tutulan enerjilerini açığa çıkardı. Bunu tiyatro oyunları, basılan kitaplar ve kurulan okulların sayısındaki kayda değer artış izledi ve sansürün gevşetilmesi Azerbaycan basınının altın çağını başlattı. 1905 ve 1917 yılları arasında (Swietochowski, 1991: 179) Azerbaycan’da okuma-yazma bilmeme oranının hala yaygın olduğunu göz önüne alan etkileyici bir sayı olarak 63’ten az olmamak üzere gazete ve periyodik olarak yayınlar farklı veya aynı zamanlarda yayın (Swietochowski, 1991: 179) hayatındaydı. Dilde bağımsızlık hareketi Rusya sınırları içerisinde bulunan Türkler tarafından desteklenen bir olgu olmuştur. Öyle ki Dilde bağımsızlık olayı Azerbaycan’la sınırlı değildi. Gerçekten bu, Osmanlıcılığa karşı Azericiliğin benzeri Tatarcılık ve Kazakçılık’ta bulunduğu diğer Rusya Türk halklarında yürütülen kampanyanın daha geniş bir süreçteki belirtisiydi (Devlet, 1985: 8, 163- 171, 216-218). Diğer yandan Osmanlı Devleti’ndeki 1908 Jön Türkler Hareketinden sonra başka bir boyut kazandı. Türkçülük ruhunun

yükselişiyile İstanbul'daki bazı aydınlar Osmanlıcanın Arapça ve Farsça unsurlardan temizlenmesi için kampanyalarını başlattılar. Bunlar Osmanlıcaya, Türkler tarafından pek anlaşılmayan yapay bir lehçe dediler. *Yeni Lisan* adını alan bu milliyetçi yenilik hareketinin etkileri Rus Türkistan'ı bölgesinde derhal tepkilere yol açtı. Osmanlıcanın Türk dili denmeyecek kadar yabancı kelimelerle bozulduğunu ileri sürerek Türk dili olmaya layık olmadığını savundular (Swietochowski, 1991: 181).

İsmail Gaspıralı Siyasi birlikteliğin oluşması için öncelikli olarak Türkler arasında ortak bir milliyet anlayışının gelişmesi gerektiğini düşünen ve zamansız bu tür söylemlere girişmenin yapacakları çalışmaların da önüne geçeceğini farkındadır. Nitekim kapalı oturumlarda bu konuya değinerek, "...erişilmesi güç birlikleri bayrak edinmek, mümkün olan birliklerin altyapısını gerçekleştirebilmenin de altyapısını tehlikeye atardı. Kaldı ki, o altyapı olmaksızın daha ilerisi zaten olmazdı" (Kırımlı, 2003: 22) görüşünü savunmuş ve gelecek nesiller için altyapı hazırlamanın gayreti içerisine girmiştir. Gaspıralı'da, dil birlikteliğinin Türkler arasında sağlanması sonrasında siyasi birliktelik için toplumsal ve kültürel zeminin oluşacağı inancı vardır (Ertuğrul, 2002: 38). İsmail Gaspıralı yaşadığı dönemin şartları itibariyle gerçekçi adımlar atmak gerektiğine inanarak Türkçülük anlayışını bu ekseninde sürdürmüştür (Seydahmet, 1997: 47). Çünkü Rus Çarlığı'nın engellemelerine maruz kalıp, hiçbir şey yapamadan yok olmaktansa, mümkün mertebe Rus Çarlığı'nda yaşayan Türklerin milli uyanışlarını sağlayacak, milli kimliklerini korumalarını sağlayacak adımlar atmaya daha uygun görmüştür (Hablemitoğlu, 2004: 27).

Yusuf Akçura'ya göre ise "Bütün Türklük" fikri Türkler arasındaki iletişimin artması sayesinde olmuştur. Rus Çarlığı, yaptığı altyapı çalışmaları sayesinde Rusya Türkleri arasındaki iletişim artmıştır. Kazan, Kırım, Orenburg, Kaşgar, Taşkent ve İstanbul gibi merkezler arasında iletişim kolaylaşmış ve Türkler arasındaki ticari münasebetler artmıştır. Kazan Türkleri Türk Âlemi'nin dört bir tarafında ticari münasebetler kurmuş ve buralara okullar açmışlardır. Bu sayededir ki tüm Türkler arasında birlik fikri ortaya çıkmıştır (Georgeon, 1986: 189-196). Türk milliyetçiliğinin doğuşu konusunda, ilk olarak Türk milliyetçiliği bilincini Osmanlı sınırlar dışında bulunan Rusya Türklerinde meydana geldiğini öne süren Akçura, bu iddiasını temellendirmek içinse, milliyet fikrinin ilk olarak Batı'da ortaya çıkmasını ve doğal olarak Batı'yla temas halinde olan

Türklerin, ilk olarak milliyetçilik bilincine, millet bilincine kavuştuklarını ifade eder.

Milliyet fikrinin Türkler arasında yayılması ise Akçura'ya göre Avrupa ile en çok temas halinde olan Türklerde medyana gelmiştir. Bu nedenle Batı Türkleri ile Kırım Türkleri ve Kuzey Türklerinin İdil havzasında yaşayan kısımları ile Kafkasya'da oturan Azer Türkleri arasında milliyet fikrinin öncelikle vukuu bulduğunu ifade eder (Akçura, 1981: .4). Diğer bir yandan da Osmanlı Türkleri dışında Türkçülüğe katkısı bulunanları; Macar Vambery, Ahunzade Mirza Fethi Ali, Şeyh Cemaleddin Afgani, Hasan Bey Zerdabi, İsmail Bey Gaspıralı, Şahabeddin-i Mercani olarak sıralayan Akçura, Macar Vambery'nin, İngiliz hükümetinden aldığı destekle Asya'da Türkler hakkında yapmış olduğu çalışmaların Türkçülüğe katkısına değinir. İsmail Gaspıralı'nın yeri ise Akçura için çok önemlidir: "Bütün Türkçülük hareketinin merkezi siması" olarak değerlendirdiği Gaspıralı, yapmış olduğu çalışmalarla, büyük bir Türkçü olarak değerlendirebilir (Akçura, 2007: .93). Çağdaş bir devlet, milli olmalıdır ve bu devletin en önemli birimi de millettir: "Çağdaş bir devletin en önemli unsuru olan millet, türdeştir: Çoğunlukla aynı dili konuşur; fertlerin bilimsel ve düşünsel düzeyi, hukuku, ahlakı, estetik hatta siyasi fikir ve hisleri çok farklı değildir (Akçura, 2007: 5). Çağdaş bir devlette millet, aynı harsın ürünüdür; bundan dolayı, hiç çoğunluğu, aynı mefkûreye tutkundur. Dolayısıyla çağdaş devlet, milli bir devlettir." (Şenoğlu, 2009: 54).

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma döneminde hayatını geçiren bu aydınlar, Osmanlı İmparatorluğu için çıkış yolunun Türk milliyetçiliğinden geçtiğine inancındadırlar. Türk milletinin varlığını sürdürüp ayakta kalabilmesi için izlenmesi gereken yol milliyetçiliktir. Aksi halde Türk milleti tarihten silinip gitmek zorunda kalacaktır. Türk milliyetçiliğinin ideoloğu olarak kabul edilen düşünürlerin, ayrıca yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne de görüşleriyle ilham vermiş, hatta Türk kelimesinin ön plana çıkmasında öncü rol oynamışlardır (Baykara, 2003: 207).

Yine Azerbaycan Türklerinden olan Ahmet Ağaoğlu da döneminin önemli Türk Milliyetçisi şahsiyetlerindedir. Arapça, Farsça ve Rusça eğitimi alarak 1887'de Paris'e gitti. Paris'te *Hukuk ve Collage de France*'da tarih ve filoloji eğitimi aldı (Öztürk, 473). Bu dönemde farklı görüşlere sahip olan dönemin önemli simaları ile tanışma fırsatı bulan Ağaoğlu, siyasi olarak farklı düşüncelerden etkilendiği görülmektedir. Fakat 1984 yılında

tekrar Azerbaycan'a dönerek İsmail Gaspıralı Bey'in başlatmış olduğu ve Kafkasya'da Türklerim milli şuur ve öze dönüşünün uyandırılması amacıyla başlatılan Ceditçilik Hareketine katılarak bu hareket içerisinde aktif bir şekilde görev aldı (Demirci, 2001: 177).

Eğitim faaliyetlerinin yanı sıra 1905 yılında, Ermenilere karşı kurulan "*Difai*" isimli bir gizli örgüt oluşturarak bölgeye hâkim olmak isteyen Ermeni hareketine karşı çeşitli faaliyetler düzenlemiştir (Ekeli ve İlkin, 2003: 134 – 237). 1905 yılında meydana gelen Rus Devrimi sonrası yönetimin meşruti hale gelmesi ile birlikte Türkçe konuşan halkların haklarını korumak adına da önemli bir rol oynamıştır (Yılmaz, 1993: 58). Müslüman Türklerin birliğini beraberliğini savunarak yürütmüş olduğu bu faaliyetler neticesinde Rus Çarlığının dikkatini çekmiş ve Çarlık yönetimi tarafından büyük baskılara uğramıştır. Bu baskılara fazla dayanamayan Ahmet Ağaoğlu, 1909 yılında ailesini de yanına alarak İstanbul'a göç etmek zorunda kalmıştır. İstanbul'a gelerek birçok gazete ve dergiye yazılar yazmış bu yazılarında İslamcılık ve Türkçülüğü işleyerek, Türkçülük ve İslamcılığın birbiri ile çelişmediğini zıt düşmediğini ifade etmiştir (Ağaoğlu, 1998: 7- 8). Bu düşünceleri bulunan Ahmet Ağaoğlu, Türkçülüğe inanmış inançlı bir liberal olarak komünizme karşı olan bir kişiliği vardır (Tunçay, 1999: 262). Yürütmüş olduğu "*Maarif Müfettişliği*" görevinden kısa bir süre sonra ayrılmıştır (Yetkin, 1997: 59).

Düşünsel hayatında Türkçülüğü de savunmaya devam ediyordu. Örneğin 1911 yılında Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali Bey gibi Rusya'dan Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan önemli Türkçüler ile birlikte Türkçülüğün önderi olarak kabul edilen Türk Yurdu Dergisi'nin kuruluşunda görev aldı (Shissler, 2005: 250). Bu faaliyetleri neticesinde koyu bir Türkçü haline gelen Ahmet Ağaoğlu İttihatçı olmak ile Türkçü olmanın aynı anlama geldiğini ifade ederek ve hatta yapmış olduğu konuşmalarında Türkçü olmanın şartının İttihatçı olmaktan geçtiğini ifade etmiştir (Yılmaz, 1993b: 70).

Ahmet Ağaoğlu'nu daha detaylı bir şekilde incelediğimiz zaman onun hayatına yön veren başlıca üç tip fikir hâkimdir. Bunlardan ilki Rusya dönemidir. Bu dönemde Rusya'da yaşayan Türklerin milli birlik bilinci altın bir araya gelmesi yani birleşmesi düşüncesidir. İkicisi ise İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal ortamından da etkilenerek ileri sürmüş olduğu İslamcılık düşüncesidir. Bu düşünce kapsamında ise İslam'ı ve İslamcılarını savunduğu görülmektedir fakat bir süre sonra kendisi gibi Rusya'dan Osmanlı Devletine gelmiş olan Türkçü

aydınlardan etkilenecek Türkçü bir tavır takınmış ve Türkçülüğü savunmaya başlamıştır. Üçüncüsü ise Fransa dönemidir. Bu dönemde ise Batılı bir fikir anlayışı benimseyerek şiddetle Batıcılığı savunmuş hatta Cumhuriyet döneminde Avrupa Medeniyetinin fikirlerinin olduğu gibi alınması düşüncesini savunduğu için Türkçü aydınlardan şiddetli eleştiri ve tepkiler almıştır (Yaman ve Esatoğlu, 1998: 33). Bu duruma baktığımızda şüphesiz onun düşünsel hayatını derinden etkile-yen en önemli dönem Paris'te geçirmiş olduğu yıllardır. 1888 yılının başlarında yükseköğrenim tahsil etmek amacıyla Paris'e giden Ahmet Ağaoğlu böylelikle de bir ilki gerçekleştirerek Avrupa'ya yükseköğrenim görmek amacıyla giden ilk Azerbaycan Türk'ü olmuştur (Özcan, 2010: 21).

Türk düşünce hayatı içerisinde büyük bir yere sahip olan ve Türk Milliyetçiliğine katkıları yadsınamaz katkılarda bulunan isimlerin başında hiç şüphesiz Zeki Velidi Togan gelmektedir. Zeki Velidi Togan'ın görmüş olduğu eğitim hayatı ve medrese dönemi, Rusya'daki Müslüman toplulukları içerisinde meydana gelen reform hareketlerinin başladığı döneme denk gelmekteydi. Öyle ki bu dönemde modern ve çağdaş manada eğitim veren, kurumların açılması İsmail Gaspıralı Bey'in önderliğinde gerçekleştirilmiş olan Usul-i Cedid yani yeni metot olarak da anılan ve "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" düsturu ile hareket eden bir eğitim sistemi meydana getirilmeye başlanılıyordu. 1884 yılında açılan bu okullar Rusya Türkistan'ında önemli bir yenileşme hareketi başlatan bu okullar eğitim öğretimi kolaylaştırarak kısa sürede eğitim vermekteydi (Görücü, 2009: 60).

Zeki Velidi Togan'a milliyetçilik manasında hem ailesi hem de çevresinin tesiri bulunmuşsa da Tercüman gazetesi ve Usul-ı Cedid hareketinin tesirlerinin bulunduğu da aşikârdır. Nitekim Usul-ı Cedid okullarında uygulanan programlar milliyetçilik eksenli olup modernist bir yapıya sahipti. İlgili okul programında Bütün Türklere ortak bir dil yoluyla ulaşacak milli bir eğitim sistemi tasarlanmıştır. Bu sayede de Müslüman Türkleri çağdaş bir hayat tarzı yakalayarak özgürlüklerini elde edebilmeleri adına hedefler koyulmaktaydı bunun içinde gerekli olan milli aydın zümresinin yetiştirilmesi lazım geliyordu. Tercüman gazetesi de bu hareketin deyim yerindeyse basın alanındaki sesi durumundaydı (Devlet, 1985: 15-16).

Tutsak bulunan Türk halklarının durumunu her zaman göz önünde tutan Zeki Velidi Togan, Türklerin azınlıkta veya çoğunlukta oldukları

bölgeler hakkında çalışmalar yaparak Türklerin haklarını da korumayı ihmal etmemiştir. Bu konuyla ilgili de şunları ifade etmektedir:

“İç Rusya’da azınlık teşkil eden yerlerde elbette milli ve mahalli muhtariyet olamaz. Bunların kendilerine en yakın kardeş muhtariyetlere katılmaları gerekecektir. Milli muhtariyet alan Türklerin memleketlerinde yaşayan ve fakat Türk olmayan Müslümanların tam haklarını sağlamak gerekecektir. Bundan sonra bize, Tacik’in, Asetin’in, Kürtlerin, Çerkeslerin ve Müslüman olan Çermişlerin Türkleşmeleri icab etmez. Bu halklar kendi dillerini, tarih ve edebiyatlarını okusunlar, örf ve âdetlerini gütsünler, terbiye edilsinler. Bunların Türkleşmesi Türklüğümüzün kanına ikinci bir kanın katılmasını, Türk diline, örf ve âdetlerine yabancı dil, örf ve âdet unsurlarının girmelerine mucip olacaktır. Milliyeti çeşitlendiren yabancı unsurlar bu milliyet için-de güvensiz unsurlar olmaktadır.” (İlgaz, 1988: 207).

“Bugün tek bir ‘Büyük Türkistan’ olarak birleşmek isteyen Doğu Türkleri arasında bir taraftan Özbekler, diğer taraftan Kazan Türkleri (Tatarlar) arasında Türkistan’ın Kazak-Kırgızlar kısmını kendi ‘nüfuz mntıkaları’ şeklinde ikiye ayırmak isteğinin var olduğunu öne sürerek bu yöndeki taleplere karşı daha 1917 kongresinde Kazak-Kırgız, Türkmen ve Başkurtların Türkistan’da hiçbirinin diğerine üstünlük kuramayacağı her bakımdan eşit kavimlerden ya da bunların yaşadıkları ülkelerden meydana gelecek bir federasyonun kurulmasını kabul ettirdiklerini dile getirmiştir.” (Togan, 1952: 142).

Türkiye’de yaşanan gelişmeler ve olgunlaşan siyasi ortam doğrultusunda Zeki Velidi de Türkiye’ye dönme kararı alarak Fevzi Çakmak ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel gibi isimlerle irtibata geçmiş ve 1 Mayıs 1939’da Maarif Vekâletine resmi başvuru yaparak Türkiye’ye dönme talebinde bulunmuştur. Bu talebi resmi makamlarca olumlu karşılanan Zeki Velidi, 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde çalışmalar yapmakla görevlendirilerek Türkiye’ye dönüşü sağlanmıştır (Baykara, 1989: 27-28).

Rusya kökenli milliyetçi aydınların Türkiye’de taltif ve itibar görmelerindeki en büyük etkenlerden bir tanesi de yeni kurulmuş olan Türk devletinin aydın ve fikir adamı ihtiyacını bu yolla gidermesi ve önemli kadrolara bu aydınların gelmesi faydalı bir durum olarak da görülüyordu. Ancak bu durum şu ikilemi ortaya çıkarıyordu. Bu aydınlar bir yandan Türkiye’de taltif görüyor ve bu taltifin sebebi Türkiye’nin kendi politik çıkarları yönünde olup diğer yandan bu aydınlar Türkiye saflarında yer aldığından gelmiş oldukları Rusya’daki ulus devlet inşasını desteklemiş

oluyorlardı. Bu konuya ikilem olarak bakılmasının nedeni ise bu aydınların Turancı ya da Pan-Türkist hareketlerin içinde bulunmak istemeyişleri olarak yorumlanabilir (Özbek, 1997: 15-20). Bir diğer sebep olarak da karşımıza çıkan mevcut rejimin Sovyet yönetimi ile iyi ilişkiler içinde bulunmayı önemli görerek Sovyetler içerisindeki Türkler ile ilgili projelere sıcak bakmamasıdır. Bu doğrultuda Rusya Türkleri için yapılan çalışmalar Türkiye’de değil de Avrupa’da yapılmaya başlanmıştır (Togan, 1970: 144-145).

Zeki Velidi Togan’ın Türk Milliyetçiliğini, ırk üstünlüğü veya emperyalist bir düşünceye mahal vermeden, ırka dayalı sınırların siyasi sınırlarla daraltılmadan ve bu yoldan sapmadan gelişmesi gerektiğini ifade etmektedir. İşte bu manada Türkiye’deki Türlerin dış Türklerin davalarını ve vatanlarını tehlikeye atmadan milliyetçilik yapmalarını önermektedir. Bu yapıldığı takdirde hem dış Türkler hem de Türkiye’deki Türklerin Türklük davasına daha sağlıklı hizmet edebileceklerini de eklemektedir** (Togan, 1970: 77-87).

Türkçülük alanında Türkiye’nin düşünsel hayatına büyük katılarda bulunan Zeki Velidi Togan ve Rusya kökenli Türk aydınlarının ortak paydaları Türklerin meskûn bulunduğu coğrafyalarda elde etmeleri arzulanacak bağımsızlık haklarıydı. Fakat bu konuda yönetsel ve ifade bakımından farklılıklar bulunmaktaydı. Çünkü daha önceden belirttiğimiz üzere Rusya kökenli Türkçüler geldikleri coğrafyanın ve siyasi ortamın özelliklerini bilerek temkinli hareket ederken, Türkiyeli Türkçüler daha heyecanlı ve Rusya’nın gerçek anlamda gerçeklerini göz ardı ederek hareket etmekteydiler. Hatta Soysal’a göre “biraz üstten bir bakış” ile konuya yaklaşmaktaydılar (Soysal, 2002: 483-504).

Mehmet Emin Resulzade, siyasetin yanında edebiyat ile de ilgilenerek bazı tercümelere de imza atmıştır. Örneğin Üzeyir Hacıbeyov’un “*Türkçe-Rusça*” ve “*Rusça-Türkçe*” *Lugat*”ını da neşretmiştir. Hem yazılarında hem söylemlerinde hem de siyasi alanda konuşmaları keskinliği ile dikkat çeken Mehmet Emin Resulzade, cesaretli kişiliği ile de dikkat çekmektedir. Bunların yanında Müstakil Ağayev’ e göre “*Mehmet Emin Resulzade, yazılarının mazmunluğu ve aktüelliği, dilinin dönemine göre sade ve anlaşılabilirliği*

** TOGAN, Zeki Velidi “Türk Milliyetçiliği Fikrinin Aktüalitesi” (29 Kasım 1951’de Ankara’da verilen bir konferans),84-85,87, Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, 1970, Kayı Yayınları, s. 77-87.

Resulzade'yi dönemin yazar ve redaktörlerine göre ön plana çıkarmaktaydı." (Ağayev, 2006: 15).

Davasına sıkı bir şekilde bağlı olan Mehmet Emin Resulzade, Moskova'da gözaltında bulunduğu dönemlerde bile davasından vazgeçmemiş ve Bolşevikler'in Azerbaycan'da yürütmüş olduğu eski yazı sistemini kaldırarak yerine Latin harflerini getirme teşebbüslerine şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın'ın aktardığına göre; Mehmet Emin Resulzade, eski yazının kaldırılarak yerine Latin harflerinin getirilmesini Türklerin kültürel yaşamına ve diğer Türkler ile kurulan bağlara zarar vereceğinden büyük endişe duymaktadır. Bu karşı çıkmanın yanında eski yazı sisteminin ıslah edilerek kullanılmasına da sıcak bakmaktaydı (Akpınar vd., 1990: 13). Bu denli azim ve mücadele içerisinde geçirilen bir hayat yaşayan Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan Türklüğü mücadelesinin sembol şahsiyetleri arasında tartışılmaz bir yere sahiptir. Yazmış olduğu eserler ve faaliyetleri hep Türklük şuuru ile verilmiş olup diğer yandan da Türk Toplumunu aydınlatmak ve çağdaş medeniyetin gerekli kıldığı özelliklerle donatmak için çalışmalar yapmıştır (İsahanlı, 2010: 23).

Fakat diğer yandan da Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye yıllarında yürütmüş olduğu Türklük faaliyetlerinin bazı dönemler tepki çektiği ve hatta sınır dışı edildiği dahi görülmektedir. Nitekim Gökğöz'ün aktardığına göre;

"Türkiye'de yaptığı siyasi tahrikler yüzünden hududumuz haricine çıkarılan Resulzade Mehmet Emin Bey tarafından Berlin'de Azerbaycan Müsavat Fırkasının naşiri efkârı olarak Türkçe çıkarılmakta olan "İstiklal" gazetesi Sovyetler İttihadi aleyhine ihtilal hazırlamak ve bu ihtilale bütün şark milletlerini hasetsen Türk Milletini teşvik etmek gayretini göstermektedir. Memleket içinde Müsavat Fırkasının propagandasını yapmak için neşredilen neşredilen bu gazete muhtelif mekteplere, kulüplere ve şahıslara gönderilmektedir. Memleketin harici siyasetini teşviş edici mahiyetteki neşriyat yapan mezkûr gazetenin Matbuat Kanununun 5'inci maddesi mucibince memleketimize ithalinin meni için..." (Gökğöz, 2008) ...ifadeleri aslında 25 Temmuz 1913 tarihinde çıkarılan yeni Matbuat Kanununun 50. ve 51. Maddelerinde o dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk Basını'na sansür uygulandığının da bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mehmet Emin Resulzade'nin Turan hakkında düşüncesi ise şöyledir; Türk Halkları kendi istiklallerine kavuştuktan sonra tek bir Turan

federasyonunda birleşebilirler. Bu onun klasik Turancılık düşüncesine getirmiş olduğu yeni bir boyut olarak düşünülebilir. O kendisinin ileri sürdüğü yeni fikrin Türkçülüğe ve İslamcılığa zıt olmadığını, aksine bu düşünceleri Türkçülük ve İslamcılığı güçlendirdiğini düşünmekteydi. Bu konuda şu ifadeleri de eklemektedir; *“Bu harekât Türk – Müslüman birliğini parçalamayacak aksine bütünleştirerek, Milli devletine kavuşacak her bir Türk yurdu coşkun bir Türk ırmağıdır. Bu ırmaklar yine Türklük denizine kadar akacak ve burada birleşeceklerdir.”* (Kengerli, 2008: 157). Buradaki birleşmenin aslında Turan olduğu açıkça ortada olup bu sayede Türklerin ve Müslümanların birlik, beraberlik ve dayanışma içerisinde daha da kuvvetli bir hale gelecekleri inancındadır. Ayrıca bunda ki başlıca amaçlarını şu şekilde ifade etmektedir: *“Biz Türk’üz ve Türklerin oğullarıyız. Biz, Türk benliğinden bir Türk kültürü yaratmak istiyoruz.”* (Yaqublu, 2013: 276).

Diğer yandan Mehmet Emin Resulzade, Türkçülüğün Osmanlı Devleti’nde Rusya mekânında teşekkülü sürecinde dikkat çekerek, *“Balkan Savaşları ve Dünya genelinde meydana gelen savaşlar döneminde Türk milli ideasının esas inkişaf devri olmuştur.”* şeklinde düşüncesini ortaya koymaktadır. Aslında bir dönemler ünlü Türkiye Türkçülerinden olan Ziya Gökalp’in önderliğini yapmış olduğu Turancılığın önemini özellikle de “Pan-Turancılık sayesinde Sovyet Rusya’sındaki Müslümanların da Osmanlılarında kendilerini Türk olarak adlandırmalarında” önemli bir dönüm noktası olarak görmüştür. Çünkü bu döneme kadar olan milliyetçilik mefhumu dar bir kapsam arz ederken Turancılık anlayışı ile bütün Türk uslunun, Kırgız, Kazak, Azeri, Tatar veya başka bir adla bölünüp parçalanmasının önüne geçerek aslında bu sayılan isimlerin tek bir köken olan Türk ırkına mensup olukları anlatılmıştır (Kengerli, 2008: 160). Bu da Türk Milliyetçiliğinin oluşumu ve inşası sürecinde mühim bir yer arz etmektedir.

Sonuç

Çalışmamızın merkezine aldığımız Türk Milliyetçiliği ve onu meydana getiren etmenlerin çalışmamız içerisinde yer verdiğimiz boyutları ışığında bakacak olur isek başta millet ve milliyet etmenini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Çünkü Türk Milletinin millet ve milliyetçilik duygu eski çağlara dayanmaktadır. Fa-kat İslamiyet’in kabulüyle birlikte milliyet mefhumunun yerini Ümmet ve Ümmetçilik anlayışı almaya başlamıştır. Milliyetçilik aynı kana ve aynı soya mensubiyeti

belirtirken ümmetçilik ise aynı dine mensubiyeti ifade etmektedir. Hal böyle olunca Türk ırkı veya Türk milleti tanımının yerini İslam Ümmeti ya da Müslüman âlemi düşüncesi almaya başlamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti dönemlerinde bu düşünce zirve noktaya ulaşmış ve devletin millet anlayışı dini temeller esasına göre cereyan etmiştir. Bu cereyan doğrultusunda Osmanlı toplumu Müslim ve Gayrı-ı Müslim olarak iki milletten müteşekkil olarak tanımlanmaya başlamıştı.

Osmanlı Devleti döneminde Türklük şuuru iyice zayıflamış İslamiyet’inde etkisiyle ümmetçi bir politika izlenerek deyim yerindeyse Türklük unutulma aşama-sına gelinmiştir. Türklük veya Türkçülük kavramları ya hiç kullanılmamakta ya da günümüzdeki anlamından çok farklı bir manada kullanılmaya başlamıştı. Fakat on dokuzuncu yüzyıl ile birlikte diğer etnik grupların Türklere daha önce milliyetçilik düşüncesi oluşmaya başlamış bu düşünce neticesinde de büyük bir hızla Osmanlı Devleti’nden kopmaya başlamıştır. François Georgeon’ın “*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*” adlı eserinde bu konuyla ilgili önemli bir açıklama yaptığını şu şekilde görmekteyiz;

“Bir başka deyişle, Türklerin İslamiyet öncesi geçmişi, Asya’daki kökenleri ve oradan göç edişleri kolektif bellekten silinmiş, unutulmuştu. Bu geçmişin, eskiden yaşanmış olan bu uygarlığın kalıntıları resmi çevrelerin dışında, Türk köylüsünün geleneklerinde, öncelikle de Anadolu göçebeleri arasında yaşıyordu. Türk ögesi olarak bilinen tek özellik, dildi. Ancak bu konuda bile belirtilmesi gereken bir farklılık vardı. Sarayın, bürokrasinin ve Osmanlı yönetici sınıfının dilinde Farsça-Arapça’dan ödünç birçok sözcük yer alırken, geniş halk yığınlarının dili büyük ölçüde saflığını korumuştur. Kültürel olarak bakıldığında, Osmanlı dili Türk olmaktan çok, Müslüman’dı. Büyük Macar doğubilimcisi Arminius Vambery Osmanlı Türkleri’ndeki bu ‘Türklüğü unutmama’ olayını gayet iyi özetliyor ve XIX. Yy’ın sonunda şöyle yazıyordu: ‘Bundan kırk yıl önce Türklük, ya da edebi alanda Türk sözcüğü kaba, yabani anlamına gelen bir sövgü olarak değerlendiriliyordu. Şöyle bir olay anımsıyorum; bir gün, iyi eğitim görmüş bazı kişilerle sohbetleşirken, Türk ulusunun etnografik öneminden, bu ulusun kollarının Lena kıyılarından Asya’ya, öte taraftan da Adriyatik kıyılarına kadar uzandığından, yeryüzünde yaşayan halklar arasında en geniş yayılma olanaklarına sahip olmuş bir ulus olduğundan söz et-tim. Bunun üzerine bana ‘siz bizi Kırğızlar’la ya da şu kaba saba göçebe Tatarlar’la karıştırmış olmayasınız?’ yanıtını verdiler. Ben daha o günlerde kendimi Doğu Türki-ye’deki lehçelerin incelenmesine kaptırmıştım. Ama, bu yolda harcadığım bütün çabalar, bizim kültürümüzden haberdar olan birkaç efendinin

dışında, gülünç bulunuyordu. İstanbul'daki Türkler arasında Türk milliyetçiliği sorunuyla ya da Türk dilleriyle ciddi bir biçimde ilgilenen bir tek kişiye rastlamadım'. Böylece, tâbi milliyetler arasında milliyetçiliğin etkileri kendisini hissettirir ve Yunanistan'ın bağımsızlık, Sırbistan'ın özerklik kazanması gibi olgularla gün ışığına çıkarken, imparatorluğun Osmanlı-Türk yöneticilerinde ulus bilincine ilişkin hiçbir belirti görülüyordu." (Georgeon, 1986: 14).

Ayakta kalabilmek ve varlığını devam ettirmek için farklı akımlar peşinde sürüklenen Osmanlı Devleti ricali denedikleri diğer fikir akımlarının yaşanan gelişmeler sonucunda iflas etmesi sonucu; bunlar içerisinde Balkan Savaşlarında kaybedilen topraklar ile Osmanlılık, Arap bölgelerinde ayrılıkçı faaliyetlerin baş göstermesi sonucu İslamcılık düşüncesinin dönüm noktaları olmuştur. Bu dönemde Rusya'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne gelen Türkçü aydınların çağı başlamış ayrıca II. Meşrutiyetle birlikte İttihat ve Terakki gibi Türkçü sayılabilecek bir yönetimin iş başına geçmesi ile birlikte devletin asli unsuru olan Türklerin duygusal, siyasi, sosyal ve kültürel sahada kendilerini daha kolay bir şekilde ifade etmesine vesile olmuştur. Bu etki yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesi olmaya başlamıştır. Yürütülen politika ve uygulanan siyasette Türkçülüğün etkilerini görebilmekteyiz. Diğer yandan esaret altında bulunan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan gibi Türk halklarının bağımsızlıkları farklı zamanlarda girişilen teşebbüslerin sonuçsuz kalmasına rağmen Türkçü düşüncüyü ve bağımsızlık ateşini hiçbir zaman söndürmemiştir. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti diğer Türk ve Müslüman halklara her zaman çok iyi bir örnek konumunda olmuştur. Çünkü Türkçülüğün ve Türk Milliyetçiliğinin en iyi sonuç verdiği timsal Türkiye Cumhuriyeti olarak gösterilebilir. Neticede diğer Türk halklarının da gayretleri yirminci yüzyılın sonlarına doğru meyvesini vermeye başlayacak ve 1991 yılına gelindiğinde Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Resulzade gibi Türk Milleti'nin bağımsızlığı ruhunu yeşerten Türkçü aydınların geleceğe dair rüyaları gerçekleşmiş ismini zikrettiğimiz cumhuriyetler bu dönemde bağımsızlıklarına kavuşarak Türkçülük düşüncesi amacına bir adım daha yaklaşmıştır.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İletişim Yayınları, 1. Basım, , İstanbul, 1998, 7- 8.

Ağayev, Müstakil, *Mehmed Emin Resulzade*, Bakü, 2006.

Akçura, Yusuf, *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Akın, Rıdvan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2002.

Baykara, Tuncer, "Gelecekte Yaşayan İnsan: Türk Kavramının Öne Çıkmasında Ziya Gökalp'in Yeri", *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumları-Bildiriler*, (Yay. Haz. Dündar KARACA), Türksöy Yayınları, Ankara, 2003.

Demirci, Fatih, Bir Siyasal Düşünür Olarak Ahmet Ağaoğlu (1869 -1939), *Liberal Düşünce Dergisi*, Liberte Yayınları, Yıl:6, Ankara, 2001, Sayı:23.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985, 8.163-8.171

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985.

Duran, Murat, "Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Ankara, 2011.

Ekeli İlhan - İlkin, Selim, *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:134, İstanbul, 2003

Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, s.163, içinde, Akçura, "İktisadi Siyaset Hakkında"s.189-196.

Gökgöz, Saime Selenga, Sovyet Karşısı Azerbaycan Türk Siyasi Muhacir Neşriyatında "Türk İnkılâbı": Yeni Kafkasya ve Mehmet Emin Resulzade" *Modern Türklük Araştırmaları dergisi*, Cilt,5., Sayı, 1., Ankara, Mart, 2008.,

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. S.9(8-45) s.12

Görücü, Çağdaş, *Zeki Velidi Togan: Milliyetçilik Ve Tarih Yazımı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı (Siyaset Bilimi), Ankara, 2009

Hablemitoğlu, Necip, *Gaspıralı İsmail*, Bir Harf Yayınları, İstanbul, 2004.

Hostler, W. Charles, *Türkler ve Sovyetler: Türklerin, Bugünün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, çev. Mithat San, Ankara, Şanal Matbaası, 1976.

İlgaz, İhsan, *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

İsahanlı, Hamlet "Siyasi Liderler ve Mehmet Emin Resulzade'nin Sosyal ve Siyasi İdealleri", *İrs-Miras Dergisi*, Sayı 10, 2010.

Karakaş, Mehmet, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, İstanbul, Vadi Yayınları, 2000.

Karpat, H. Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitapevi, 2004.

Karpat, Kemal H., *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitapevi, 2004.

Kengerli, Aybeniz Aliyeva, *Azerbaycan'da Romantik Türkçülük*, Çev. Doç. Dr. Metin Özarlan İstanbul, Tarih inceleme Doğu Kütüphanesi, 2008.

Kırımlı, Hakan, İsmail Bey Gaspıralı ve Birlik Kavramı Üzerine, İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp, *Sempozyumları-Bildiriler*, (Yay. Haz. Dündar Karaca), Ankara, Türksoy Yayınları, 2003.

Köseoğlu, Nevzat, "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora, 2. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Landau, Jacop M., *Pantürkizm*, çev. Mesut Akın, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.

Macfie, A.L. *The End of The Ottoman Empire:1908-1923*, London, LONGMAN, 1998.

Oba, Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, s.49, içinde, Hans Kohn, Le Panslavisme, Son Historie et son Ideologie, Paris,1963.

Özcan, Ufuk, Yıl Dönümünde Batıcı Bir Aydın Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği", İstanbul, Sosyoloji Yıllığı, 9, Kitabevi, , 2010.

Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem 1923 -1927*, C.I, TBMM Vakfı Yayın No:3,y.y. s.473.

Saray, Mehmet, "Türkiye'de Türk Milliyetçiliğinin Temelini Atan Türk Yurdu Dergisi İle Türk Ocakları Derneği Nasıl Kuruldu?", *Türk Yurdu Dergisi*, Şubat 2011 - Yıl 100 - Sayı 282.

Seydahmet, Kıvrımlı Cafer, *Gaspıralı İsmail Bey: Dilde, Fikirde, İşte Birlik*, İstanbul, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, 1997.

Soysal, Gün, "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı", Tanıl Bora (ed.) , *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, 483-504.

Swietochowski, Tadeusz, "1920 Öncesinde Rus Azerbaycan'ında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası", Bu makale *Ethnic and Racial Studies*, 14/1, London 1991 'de yayınlanmıştır. s.178, çev. Saadettin Gömeç

Şahin, Köksal, "Bir İdeoloji Olarak "Milliyetçilik", *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 12 Mayıs – 2007 İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi – Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat – Kırgızistan s.3.

Şenoğlu, Kemal, Yusuf Akçura: Kemalizmin İdeoloğu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2009. s.54, içinde Yusuf Akçura, "Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife", *Türk Yurdu*, c.3, sayı 13, Ekim 1925.

Togan, Zeki Velidi "Türk Milliyetçiliği Fikrinin Aktüalitesi" (29 Kasım 1951'de Ankara'da verilen bir konferans),84-85,87, Zeki Velidi Togan, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, Kayı Yayınları, İstanbul, 1970.

Togan, Zeki Velidi "Türkistanlıların Birleşme Davaları", *Serdengeçti*, No. 15-16, 1952.

Togan, Zeki Velidi, *Türklüğün Mukadderatı Üzerine*, İstanbul, Kayı Yayınları,1970.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923- 1931)*, 3. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1999.

Yaman, Ertuğrul, *İsmail Gaspıralı ve Ortak Türkçe*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2002.

Yaqublu, Nəsiman "Mehmet Emin Resulzade" Məhəmməd Əmin Rəsulzadə Ensiklopediyası, Bakü, 2013.

Yetkin, Çetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. Basım, Toplumsal Dönüşüm Yayınları:54, İstanbul, 1997.

Yılmaz, Murat, "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:23, Ankara, 1993.

Yılmaz, Murat, "Ahmet Ağaoğlu ve Milliyetçilik Anlayışı", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:25, Ankara, 1993.